

МІЖНАРОДНИЙ ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ

1. Розвиток міжнародного захисту прав людини.
2. Міжнародні договори у сфері захисту прав людини.
3. Міжнародні механізми захисту прав людини.
4. Міжнародний захист прав людини в умовах збройних конфліктів.

1. Розвиток міжнародного захисту прав людини

Вперше права людини були юридично закріплені у Декларації незалежності США 1776 р. та французькій Декларації прав людини і громадянина 1789 р. Першим міжнародно-правовим кроком у сфері захисту прав людини стало прийняття у 1815 р. Декларації відносно торгівлі неграми. Ця декларація оголосила работоргівлю діянням, що суперечить принципам гуманності та загально визнаним нормам права, проте не містила прямої заборони работоргівлі. Лише 1890 р. була підписана Брюссельська конвенція, яка забороняла рабство і работоргівлю в окремих регіонах Індійського океану та Червоного моря. Мирні договори, укладені після першої світової війни, крім військово-політичних питань, містили також положення про захист прав національних меншин на території новоутворених європейських держав. Після підписання 26.06.1945 р. Статуту ООН права людини набули якості міжнародних універсальних стандартів, починають прийматися багатосторонні договори, спрямовані на забезпечення міжнародно-правового захисту прав людини в цілому, окремих видів прав людини чи прав окремих категорій осіб.

Традиційно розрізняють три покоління прав людини, що зумовлено різним часом виникнення уявлень про необхідність правового захисту, в т.ч. на міжнародному рівні, тих чи інших видів прав та свобод:

1) громадянські і політичні права (право на життя, заборона катувань, право на справедливий судовий розгляд, право на недоторканність приватного життя, свобода думки і слова, свобода об'єднання і т.д.). Ці права юридично закріплюються найпершими, в період утворення демократичних держав у Європі та Америці наприкінці XVIII – початку XIX ст.;

2) економічні і соціальні права (право на освіту, право на працю, право на соціальне забезпечення, право на охорону здоров'я тощо). Ці права починають закріплюються у першій половині XX ст., коли у демократичних країнах посилюється державне регулювання економіки;

3) права т.зв. «третього покоління» починають виникати і юридично оформлюватися в останній третині XX ст. Ці права, в основному, пов'язані з духовно-культурною сферою та сферою охорони природи. До таких прав, зокрема, відносяться право на безпечні умови проживання, право на вільний культурний розвиток, свобода творчості тощо.

У міжнародному праві, так само як і в національному праві, існують різні підходи до класифікації прав і свобод. Залежно від змісту прав і свобод та порядку їх реалізації права і свободи умовно можна *поділити на дві групи*:

1) *громадянські і політичні права*, які кожна людина повинна мати можливість реалізувати, незалежно від того, в якій країні вона проживає. У зв'язку з цим і норми міжнародного права, що закріплюють такі права, мають імперативний характер;

2) *економічні, соціальні та культурні права*, реалізація яких залежить, перш за все, від економічних можливостей держави їх забезпечити. Тому норми міжнародного права, що закріплюють ці права, мають в основному рекомендаційний або декларативний характер.

Крім наведеної класифікації прав і свобод у міжнародному праві істотне значення має їх поділ на універсальні та спеціальні.

Універсальні права та свободи – це такі права та свободи, які належать усім без винятку людям, безвідносно до їх належності до певної національної, релігійної, мовної, культурної чи іншої групи (спільноти).

Спеціальні права і свободи – це права і свободи, якими наділяються окремі групи (спільноти) населення чи їх представники. Основною метою закріплення таких прав та свобод є попередження дискримінації та ліквідація її наслідків, а також гарантування дотримання прав і свобод особами, які з тих чи інших причин не можуть їх реалізувати самостійно.

2. Міжнародні договори у сфері захисту прав людини

Існує значна кількість міжнародних договорів, що стосуються захисту прав людини. Залежно від мети прийняття та предмету регулювання можна виділити декілька групи цих договорів.

До першої групи слід відносити універсальні договори, що мають найбільш загальний характер. Перш за все, це т.зв. “Міжнародний біль про права людини”, до складу якого входять:

- Загальна декларація прав людини 1948 р. Ця декларація стала першим універсальним міжнародно-правовим актом, що проголосив перелік прав та свобод людини. Незважаючи на те, що Декларація приймалася у формі резолюції Ради Безпеки ООН, яка має рекомендаційний характер, в силу авторитетності та широкого застосування набрала загальнообов'язкової юридичної сили;
- Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р.;
- Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р.;
- Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 р. Цим Протоколом закріплена компетенція Комітету з прав людини розглядати скарги громадян на порушення їх громадянських чи політичних прав з боку держав, які є учасниками Пакту 1966 р. та цього Протоколу;

- Другий факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права щодо скасування смертної кари 1989 р. Цей Протокол забороняє державам-учасникам застосовувати смертну кару, крім випадків покарання найбільш тяжких злочинів у воєнний час.

Другу групу складають договори, спрямовані на попередження, припинення чи скасування дій, що посягають на права та свободи великих людських спільнот чи окремих осіб. Зокрема, до таких договорів відносяться:

- Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1966 р.;
- Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 р.;
- Конвенція про припинення злочину апартеїду та покарання за нього 1973 р.;
- Конвенція про рабство 1926 р. зі змінами, внесеними Протоколом 1953 р.;
- Додаткова конвенція про скасування рабства, работоргівлі та інститутів і звичаїв подібних до рабства 1956 р.

Третя група охоплює договори, що стосуються захисту прав і свобод окремих соціальних груп, наприклад, жінок, дітей, біженців, трудящих-мігрантів і т.п. Такими договорами, наприклад, є:

- Конвенція про політичні права жінок 1953 р.;
- Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 р.;
- Декларація прав дитини 1959 р.;
- Конвенція про права дитини 1989 р.;
- Європейська конвенція про здійснення прав дітей 1996 р.;
- Конвенція про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей 1996 р.;
- Конвенція про контакт з дітьми 2003 р.;
- Міжнародна конвенція про захист прав всіх трудящих-мігрантів та членів їхніх родин 1990 р.;
- Конвенція про статус біженців 1951 р.;
- Конвенція про захист і інтеграцію корінного та іншого населення, що веде племінний та напівплемінний спосіб життя, у незалежних державах 1957 р.;
- Конвенція про корінні народи, які ведуть племінний спосіб життя в незалежних країнах 1989 р.

До четвертої групи відносяться договори, що містять норми міжнародного гуманітарного права, тобто спрямовані на забезпечення прав індивідів та груп людей в умовах збройних конфліктів. В основі джерел міжнародного гуманітарного права лежать Женевські конвенції про захист жертв війни 1949 р. та Додаткові протоколи до них, прийняті у 1977 р.:

- Конвенція про захист цивільного населення під час війни 1949 р.;
- Конвенція про поводження з військовополоненими 1949 р.;

- Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях 1949 р.;
- Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, із складу збройних сил на морі 1949 р.;
- I Додатковий протокол до Женевських конвенцій, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, 1977 р.;
- II Додатковий протокол до Женевських конвенцій, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру, 1977 р.

П'яту групу міжнародних актів у галузі прав людини складають конвенції Міжнародної організації праці, спрямовані не лише на вирішення питань організації праці, а й на забезпечення широкого кола соціальних та економічних прав людини. Найважливішими у цьому відношенні серед Конвенцій МОП є:

- Конвенція про примусову чи обов'язкову працю № 29 1930 р.;
- Конвенція про скасування примусової праці № 105 1957 р.;
- Конвенція про рівне винагородження чоловіків і жінок за працю рівної цінності № 100 1951 р.;
- Конвенція про мінімальний вік для прийому на роботу № 138 1973 р.;
- Конвенція про оплачувані відпустки № 132, переглянута у 1970 р.;
- Конвенція про захист заробітної плати № 95 1949 р.

Окрему групу становлять регіональні міжнародні договори у сфері захисту прав людини. Особливістю цих договорів є те, що вони не повинні суперечити відповідним універсальним договорам і можуть встановлювати додаткові гарантії реалізації прав людини. До таких договорів відносяться:

- Європейська конвенція про захист прав людини та основних свобод 1950 р. та додаткові протоколи до неї;
- Європейська соціальна хартія 1961 р.;
- Американська конвенція прав людини 1969 р.;
- Африканська хартія прав людини і народів 1981 р.;
- Декларація СНД про міжнародні зобов'язання в галузі прав людини і основних свобод 1993 р.;
- Конвенція СНД про права і основні свободи людини 1995 р.

3. Міжнародні механізми захисту прав людини

Міжнародні механізми захисту прав людини – це спеціалізовані міжнародні інструменти, організації та установи, які безпосередньо займаються захистом прав людини.

Залежно від рівня реалізації механізмів захисту прав людини розрізняються:

- ✓ *універсальні механізми*, які діють на рівні всього світу (наприклад, Рада з прав людини при Генеральній Асамблеї ООН, Комісія з прав людини ЕКОСОП ООН, Комітет з прав людини, Верховний комісар ООН з прав людини, Верховний комісар ООН у справах біженців і т.д.);

- ✓ *регіональні механізми*, що діють на території певного регіону (Організація з безпеки та співробітництва у Європі, Європейський суд по правах людини, Американський комітет з прав людини тощо).

Залежно від підстав створення міжнародні органи та організації, спрямовані на захист прав людини, поділяються на два види:

- ✓ конвенційні органи, утворені на підставі міжнародних договорів. Це, зокрема, Комітет з прав людини (діє на підставі Пакту про громадянські та політичні права 1966 р.), Європейський суд з прав людини (діє на підставі Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 р.), Комітет з прав дитини (засновано відповідно до Конвенції про права дитини 1989 р.) та інші.

- ✓ органи утворені міжнародними організаціями. Специфікою діяльності цих органів є те, що їх рішення мають, як правило, рекомендаційний характер і забезпечуються лише авторитетом самих організацій. До таких органів відносяться Комісія ООН з прав людини, Комісія з положення жінок (засновані Економічною та соціальною радою ООН), Верховний комісар ООН у справах біженців (посада заснована Генеральною Асамблеєю ООН), Міжнародне бюро праці (засноване Міжнародною організацією праці).

Виділяється *загальна та петиційна компетенція* органів і організацій, діяльність яких спрямовується на захист прав людини.

Переважна більшість міжнародних органів та організацій, утворених з метою захисту прав людини, наприклад Комітет з прав дитини, Комісія по положенню жінок, Верховний комісар ООН з прав людини, Верховний комісар ООН у справах біженців, Європейська комісія з прав людини, мають загальну компетенцію. Діяльність цих органів спрямована на перевірку стану дотримання прав людини у тій чи іншій державі. Основними формами перевірок є прийняття від держав періодичних звітів та проведення інспекцій. Органи (організації) контрольної компетенції, як правило, можуть виносити тільки рекомендаційні рішення.

Органи петиційної компетенції розглядають індивідуальні або колективні скарги (петиції) на порушення прав людини з боку певної держави. Такими органами, зокрема, є Комісія з прав людини при ЕКОСОП, Європейський та Американський суди з прав людини тощо. В окремих випадках відповідні органи (організації) наділяються як загальною, так і петиційною компетенцією. Наприклад, Комітет з прав людини згідно з Пактом про громадянські та політичні права 1966 р. наділений загальною компетенцією у сфері захисту прав людини, а згідно з I Факультативним протоколом до Пакту 1966 р. – петиційною компетенцією. Таким чином, у відносинах з державами, які приєдналися і до Пакту, і до I Факультативного протоколу, Комітет має загальну і петиційну компетенцію, а у відносинах з державами, які приєдналися лише до Пакту – загальну компетенцію.

4. Міжнародний захист прав людини в умовах збройних конфліктів

Перші спроби розробити універсальні міжнародно-правові механізми захисту прав людини в умовах війни мали місце ще у другій половині XIX ст. Так, у 1864 р. з ініціативи Міжнародного комітету допомоги пораненим (нинішня назва – Міжнародний Комітет Червоного Хреста) 12 європейських держав підписали Конвенцію про полегшення долі поранених на полі бою. Ця Конвенція передбачала, що спеціально підготовлений персонал буде надавати допомогу пораненим на полі бою та доставляти їх до госпіталю, при цьому персонал, що надає таку допомогу, є нейтральним, недоторканим та не може бути взятий у полон.

Процес формування сучасної системи міжнародно-правових норм, спрямованих на забезпечення захисту прав людини в умовах збройних конфліктів (т.зв. “жєневське право”) складається з трьох основних етапів:

1) прийняття у 1929 р. двох перших Жєневських конвенцій – про поліпшення долі поранених та хворих у діючих арміях та про режим військовополонених. Норми, закріплені цими конвенціями почали розглядатися як основоположні принципи міжнародного гуманітарного права, що підлягають неухильному виконанню воюючими державами незалежно від того, чи ратифіковані вони цими державами. Основною рисою цих конвенцій є їх спрямованість на забезпечення захисту прав поранених, хворих та полонених військовослужбовців держав;

2) прийняття у 1949 р. чотирьох Жєневських конвенцій про захист жертв війни, На відміну від попереднього етапу, прийняті конвенції спрямовані на захист прав не лише військовослужбовців воюючих держав, а й цивільного населення. Це такі конвенції:

- Конвенція про захист цивільного населення під час війни 1949 р.;
- Конвенція про поводження з військовополоненими 1949 р.;
- Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях 1949 р.;
- Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, із складу збройних сил на морі 1949 р.

3) прийняття у 1977 р. двох додаткових протоколів до Жєневських конвенцій 1949 р., спрямованих на забезпечення прав жертв військових конфліктів, що не розглядаються міжнародним правом як війни:

· I Додатковий протокол до Жєневських конвенцій, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, 1977 р.;

· II Додатковий протокол до Жєневських конвенцій, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру, 1977 р.

Виділяються такі основні принципи “жєневського права”:

- воюють армії, а не народи;
- мирне населення користується спеціальним правовим захистом під час війни чи інших збройних конфліктів;
- військовополонені користуються спеціальним правовим захистом;

- поранені і хворі мають право на медичну допомогу, в т.ч. і з боку противника та нейтральних держав;
- заборона застосовувати особливо жорстокі види зброї (розривні кулі, протипіхотні міни) та зброю масового знищення (хімічна, токсична і бактеріологічна зброя тощо);
- наділення особливими правами персоналу Червоного Хреста та Червоного Півмісяця.

Відповідно до Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 р. армія воюючої держави поділяється на дві категорії осіб – комбатантів і некомбатантів.

Комбатанти – це особи, що беруть безпосередню участь у бойових діях, тобто особовий склад частин і з'єднань сухопутних, морських і повітряних збройних сил, а також особовий склад внутрішніх військ, міліції, поліції та служб безпеки, що безпосередньо приймає участь у бойових діях. Крім того, до числа комбатантів також належать учасники збройного ополчення, загонів добровольців, партизан та цивільне населення, яке стихійно вчиняє збройний спротив противнику. Характеристикою належності до комбатантів є наявність у них постійних ознак, що відрізняють від цивільного населення – військової форми, знаків розрізнення, а також підпорядкування єдиному командуванню та відкрите носіння зброї у зоні ведення бойових дій.

Належність особи до категорії комбатантів наділяє її правом участі у бойових діях, а у випадку захоплення у полон – статусом військовополоненого та поширення на неї режиму військового полону. На комбатантів покладається обов'язок неухильного виконання законів і звичаїв війни, зокрема дотримання заборон чи обмежень у застосуванні окремих видів зброї, правил поведінки з військовополоненими та цивільним населенням тощо. Невиконання подібних вимог є підставою для позбавлення особи статусу комбатанта та оголошення її воєнним злочинцем.

Некомбатанти – це особи, що входять до складу воюючої армії, але не беруть безпосередньою участі у бойових діях (медичний та інтендантський персонал, військові музиканти, юристи, інженери, капелани, похоронні команди тощо). Ці особи мають право застосовувати зброю лише для самооборони. До некомбатантів не можуть бути застосовані заходи воєнного насильства та режим військового полону. Воююча сторона, що захопила некомбатанта зобов'язана забезпечити йому можливість виконувати свої функції, зокрема, надавати медичну, духовну чи легальну допомогу, некомбатанти не можуть бути зобов'язані до виконання будь-яких примусових робіт, не пов'язаних з їх безпосередніми обов'язками.

Не відносяться ні до категорії комбатантів, ні до категорії некомбатантів найманці та військові шпигуни.

Військові шпигуни (лазутчики, вивідачі) – це особи, які таємно чи під фальшивим приводом діють на території однієї з воюючих держав з метою збирання відомостей, що мають військового значення. Як військові шпигуни розглядаються особи, які виконують таємні розвідувальні операції не лише в

місцях розташування військ противника, але і в його тилу. На військових шпигунів не може бути поширений режим військового полону, у випадку захоплення противником вони підлягають суду і покаранню за шпигунство відповідно до законодавства противника. Від військових шпигунів слід відрізняти військових розвідників, які на ворожій території виконують розвідувальні операції, не приховуючи свого статусу, в т.ч. і у власній військовій формі. На військових розвідників повністю поширюється статус комбатантів.

Найманці – це особи, що беруть участь у бойових діях на стороні однієї з воюючих держав, не є громадянами цієї держави, не перебувають у складі її збройних сил та отримують винагороду, яка значно перевищує звичайний розмір оплати у відповідній армії. Найманці розглядаються як воєнні злочинці і на них не поширюється режим військового полону.

Механізми захисту прав поранених і хворих визначаються Конвенцією про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях 1949 р. та Конвенцією про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, із складу збройних сил на морі 1949 р. Поранені і хворі особи, що входять до складу діючої армії, незалежно від жодних обставин мають право на отримання необхідної медичної допомоги. Будь-якій стороні, під владою якої перебувають поранені чи хворі військовослужбовці іншої держави, забороняється:

- посягати на життя і особисту (фізичну) недоторканність поранених і хворих;
- використовувати їх як заручників;
- посягати на їх людську гідність;
- застосовувати будь-які примусові заходи і заходи покарання інакше, як на підставі законного рішення невоєнного суду.

Механізми захисту прав військовополонених встановлені Конвенцією про поведінку з військовополоненими 1949 р. Елементами режиму військового полону є:

- заборона застосовувати до військовополонених акти насильства;
- заборона дискримінації за ознаками національності, віросповідання, політичних переконань;
- військовополонені зберігають свою правосуб'єктність;
- військовополонені зобов'язані підпорядковуватися законам і правилам, які діють в армії держави, що їх полонила;
- утримання військовополонених рядового, молодшого офіцерського та старшого офіцерського складу має бути роздільним;
- військовополонені зобов'язані називати своє ім'я, військове звання і номер частини. Інші відомості повідомляти вони не зобов'язані;
- військовополонені рядового складу можуть залучатися до примусових робіт, що не мають військового характеру;
- до військовополонених має допускатися персонал Червоного Хреста для надання допомоги, обліку та інспектування умов утримання;
- після закінчення стану війни військовополонені мають бути звільнені.

Список літератури

1. Буткевич О.В. Міжнародне право ХХІ ст.: утвердження концепції "живого права" . *Альманах міжнародного права*. 2010. Вип. 2. С. 37-47.
2. Лукашук И.И. Международное право. Общая часть: учебник для студентов юридических факультетов и вузов. Изд. 3-е, перераб. и доп. М.: Волтерс Клувер, 2005. 415 с.
3. Міжнародне публічне право [Текст] : підручник / [В. М. Репецький та ін.] ; за ред. проф. В. М. Репецького ; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка, Ф-т міжнар. відносин. - 2-е вид., стер. К. : Знання, 2012. 437 с.
4. Міжнародне публічне право [Текст] : підруч. для студентів ВНЗ : у 3 т. / за заг. ред. В. Ф. Антипенка; Нац. авіац. ун-т. Київ: НАУ, 2012 2013.
5. Письменна В.О. Міжнародне право крізь призму солідаристського та структурно-функціонального підходів. *Актуальні проблеми політики*. 2015. Вип. 54. С. 80-90.
6. Перепьолкін С.М. Міжнародне право [Текст] : словник-довідник / [С. М. Перепьолкін, Т. Л. Сироїд, Л. А. Філянїна] : за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. Сироїд Т. Л. Харків : Юрайт, 2014. 403 с.
7. Тимченко Л.Д. Міжнародне право [Текст] : підручник / Л. Д. Тимченко, В. П. Кононенко. К. : Знання, 2012. - 631 с.
8. Сірант М.М. Міжнародне публічне право. Схеми та дефініції [Текст] : [навч. посіб.] / Мирослава Сірант ; Нац. ун-т "Львів. політехніка", Навч.-наук. Ін-т права та психології. Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2013. - 215 с.
9. Українська революція гідності, агресія РФ і міжнародне право [Текст] : [монографія] / Укр. асоц. міжнар. права ; [Антонович М. М. та ін. ; упоряд. і заг. ред. Задорожній О. В.]. Київ : К.І.С, 2014. 1013 с.
10. Філатов В.В. Імплементация міжнародних норм як основний засіб удосконалення національного законодавства. *Право і суспільство*. 2013. № 6.2. С. 392-395.
11. Чижмарь Ю.В. Національне та міжнародне право: теоретико-правові проблеми [Текст] : монографія. Харків : Діса плюс, 2015. 472 с.
12. Шаповалова О.І. Сутність та типологія норм у міжнародних відносинах: аналіз з позицій концепції нормативної сили. *Вісник Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут". Політологія. Соціологія. Право*. 2013. № 2. С. 28-35.